

WIKTOR ŁACH
Wrocław

UWAGI O STRUKTURZE AGRARNEJ WOJ. WROCŁAWSKIEGO

Po wyzwoleniu nastąpiła na Ziemiach Zachodnich i Północnych zasadnicza zmiana struktury wsi i stosunków agrarnych. Podstawę zmian stosunków agrarnych stanowiło tu osadnictwo. W rezultacie osadnictwa utworzyła się po wojnie nowa struktura, w niczym nie przypominająca starej struktury z okresu przedwojennego.

Posługując się dostępnymi materiałami statystycznymi oraz wynikami badań 1806 gospodarstw położonych w 5 powiatach na terenie województwa wrocławskiego (Bolesławiec, Legnica, Strzelin, Kamienna Góra i Trzebnica), możemy prześledzić ewolucję struktury agrarnej na Dolnym Śląsku.

Struktura agrarna na Ziemiach Zachodnich przed wojną była typowa dla wielkoobszarniczej gospodarki rolnej.

Tabela 1

Gospodarstwa rolne na Ziemiach Zachodnich w 1939 r.

Grupy gospodarstw w ha	Liczba gospodarstw		Powierzchnia gospodarstw	
	w tys. ha	%	w tys. ha	%
0,5—2	112,9	23,3	118,9	1,3
2—5	89,1	18,4	293,9	3,2
5—10	104,7	21,6	758,4	8,2
10—20	101,7	21,0	1419,0	15,4
20—50	56,2	11,6	1624,8	17,6
50—100	11,2	2,3	714,0	7,7
100 i więcej	8,6	1,8	4295,0	46,6
Razem:	484,4	100,0	9224,0	100,0

Jak wynika z tabeli 1 — 71,9% ogólnego obszaru ziemi stanowiła własność o powierzchni ogólnej ponad 20 ha, a zaledwie 28,1% znajdowało się we władaniu gospodarstw o powierzchni poniżej 20 ha, przy czym te ostatnie stanowiły 84,3% ogólnej liczby gospodarstw. Gospodarstwa o powierzchni ponad 100 ha, stanowiące zaledwie 1,8% ogółu gospodarstw, zajmowały 46,6% powierzchni ziemi, zaś gospodarstwa 0,5—2 ha, stanowiące 23,3% zajmowały tylko 1,3%.

Podobny był ustrój rolny samego Dolnego Śląska za czasów niemieckich. Stosunkowo mały odsetek dużych gospodarstw obszarniczych (powyżej 100 ha) obejmował ponad 33,0% powierzchni ogólnej, a z drugiej strony drobna własność rolna posiadała $\frac{2}{3}$ użytków rolnych, w tym około 50% stanowiły gospodarstwa karłowate.

Dekret o ustroju rolnym i osadnictwie na Ziemiach Odzyskanych przyjął za podstawę gospodarki osadniczej gospodarstwo średnie o wielkości 7—10 ha. Największe gospodarstwa tworzone były w województwach północnych: Koszalin — 10,3 ha, Olsztyn — 9,6 ha, Szczecin — 8,4 ha oraz Gdańsk — 7,7 ha. W województwach zachodnich średnia wielkość gospodarstw była nieco mniejsza: Zielona Góra — 7,3 ha, Wrocław — 6,6 ha oraz Opole — 6,0 ha.

Tabela 2

Liczba i powierzchnia gospodarstw indywidualnych w 1958 r. ^a

Grupy gospodarstw w ha	Polska ogółem		Ziemie Zachodnie i Północne		Pozostałe razem		Woj. wrocławskie	
	liczba	obszar	liczba	obszar	liczba	obszar	liczba	obszar
	w odsetkach							
0,5—2	31,5	6,5	34,6	5,1	30,8	8,0	35,1	6,3
2—5	32,5	23,6	17,8	10,4	35,8	28,2	21,7	14,7
5—10	26,4	40,5	30,8	42,6	25,4	38,7	36,4	59,0
10—14	6,5	16,3	12,0	25,3	5,2	13,1	6,8	16,4
14—20	2,3	8,0	3,7	10,5	2,0	7,2	0,9	3,0
powyżej 20	0,8	5,1	1,1	6,1	0,8	4,8	0,1	0,6

^a) Źródło: Rocznik Statystyczny 1960.

Struktura agrarna indywidualnych gospodarstw na Ziemach Zachodnich jest bardziej średniorolna aniżeli struktura na dawnych ziemiach Polski. Charakterystyczną cechą struktury wsi na Ziemach Odzyskanych, a w szczególności w województwie wrocławskim, jest wyższy udział działek do 2 ha. Są to w zasadzie gospodarstwa pomocnicze, stanowiące dodatkowe źródło utrzymania osób zatrudnionych w innych gałęziach gospodarki narodowej.

Większe nasilenie działek robotniczych występuje w rejonach wysoko uprzemysłowionych. Jednocześnie jednak odsetek gospodarstw i ziemi w grupach powyżej 5 ha jest na Ziemach Odzyskanych znacznie wyższy niż na ziemiach dawnych. W województwie wrocławskim gospodarstwa powyżej 5 ha zajmują 79,0% powierzchni ziemi, natomiast ogółem w kraju 63,8%. Można stwierdzić, iż podział gospodarstw według różnych kategorii wielkości obszaru jest korzystniejszy na Ziemach Odzyskanych niż w pozostałych częściach kraju.

Jednym z interesujących problemów struktury wsi na tym terenie jest pochodzenie obecnych rolników przed ich osiedleniem na Ziemach Odzyskanych. Zagadnienie to na Dolnym Śląsku w świetle wyników wspomnianej ankiety ilustruje tabela 3.

Tabela 3

Stan posiadania rolników przed przybyciem na Ziemię Zachodnie oraz w okresie powojennym

Grupy gospodarstw w ha	Struktura gospodarstw			
	przed przybyciem na Ziemię Zachodnie		po osiedleniu	
	liczba gospodarstw	%	liczba gospodarstw	%
bezrolni	702	38,8	—	—
0,1—0,5 ha	35	1,9	6	0,3
0,5—2 ha	237	13,2	177	9,8
2—5 ha	456	25,3	538	29,8
5—10 ha	265	14,7	1001	55,4
10—15 ha	81	4,5	83	4,6
ponad 15 ha	30	1,6	1	0,1
Razem	1806	100,0	1806	100,0

W badanej grupie bezrolni stanowili 38,8% a małorolni (do 5 ha — 40,4%). Jeżeli uwzględnimy, że część obecnych rolników, przed przybyciem na tutejsze tereny, ze względu na wiek, nie mogła posiadać własnych gospodarstw, odsetek bezrolnych będzie niższy o kilka procent. Ale nawet z tą poprawką ewolucja przybyłych pod względem struktury agrarnej jest bardzo wyraźna.

Jeszcze szczegółowszy obraz przemian jakie dokonały się w społeczności dolnośląskiej otrzymujemy dzieląc całą zbadaną grupę wg miejsca zamieszkania przed osiedleniem się. W tym celu zostały wyodrębnione następujące grupy: repatrianci zza Bugu, osadnicy z Polski centralnej, reemigranci z krajów europejskich, ludność miejscowa, reemigranci z ZSRR i reemigranci z krajów pozaeuropejskich (tabela 4).

Najliczniejsze grupy w badanej zbiorowości stanowią repatrianci zza Bugu i osadnicy z Polski centralnej stanowiąc ponad 80% całej reprezentacji. Z tego względu analizę przemian w tych grupach, jakie zaszły w stosunku do okresu przed osiedleniem się na Dolnym Śląsku omówimy nieco szczegółowiej.

Tabela 5

Repatrianci zza Bugu

Grupy gospodarstw w ha	Struktura gospodarstw w grupie					
	repatriantów zza Bugu		badanych ogółem		Różnice	
	przed 1945	w okresie badań %	przed 1945	w okresie badań %	+	—
1	2	3	4	5	4 : 2	5 : 3
0,1 — 0,5	1,4	0,4	1,9	0,3	+0,5	—0,1
0,5 — 2	15,1	10,5	13,2	9,8	—1,9	—0,5
2 — 5	37,9	35,8	25,3	29,8	—12,6	—6,0
5 — 10	19,9	50,9	14,7	55,4	—5,2	+4,5
10 — 15	4,7	2,6	4,5	4,6	—0,2	+2,0
ponad 15	2,8	—	1,6	0,1	—1,2	—
Razem :	81,8	100,0	61,2	100,0		x
Bezrolni	18,2	x	38,8	x	—20,6	x
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	x	x

W grupie Zabuzan w chwili przybycia na Dolny Śląsk zwraca uwagę znacznie niższy udział rodzin bezrolnych w porównaniu z odsetkiem rodzin bezrolnych wśród ogółu rodzin przybyłych.

Przed przybyciem na Ziemię Zachodnie właściciele gospodarstw do 2 ha stanowili wśród Zabuzan 16,5%. Odsetek gospodarzy zaliczonych do tej grupy zmniejszył się obecnie do 10,7%. Gospodarstwa karłowate w całej badanej zbiorowości stanowiły 15,1%, czyli o 1,4 punkta mniej niż wśród repatriantów — Zabuzan przed osiedleniem się na Dolnym Śląsku. W okresie badań procent gospodarstw do 2 ha wśród przybyszów ze wschodu zbliżony jest do badanych ogółem.

Gospodarstwa 2—5 ha wynosiły w tej grupie przed 1945 r. 37,9%, to jest o 2,1 punkta więcej niż w okresie badań. Wskaźnik ten wśród Zabuzan przed wojną był o 12,6 punkta wyższy niż w całej badanej zbiorowości oraz w chwili obecnej jest o 6 punktów wyższy niż wśród badanych ogółem. Gospodarstwa karłowate, drobne oraz bezrolni stanowili łącznie aż 72,6% przybyszów ze wschodu ogółem. Spotykane często twierdzenie jakoby rolnicy przybyli zza Buga byli posiadaczami z zasady dużych gospodarstw nie znajduje potwierdzenia. Ankietujący nie żądali dowodów na potwierdzenie stanu posiadania badanych rolników, lecz zapisywano dane podawane przez ankietowanego. Istnieje przypuszczenie, że niektórzy podawali większy obszar gospodarstwa niż faktycznie posiadali przed przybyciem na tutejsze tereny.

Posiadacze 5—10 ha wśród Zabuzan wynosili przed 1945 r. 19,9% to jest o 5,2 punkta więcej niż w całej badanej masie. Obecnie natomiast udział tej grupy wśród Zabuzan jest nieco niższy aniżeli wśród badanych ogółem. Charakterystyczne jest, że repatrianci — Zabuzanie chętnie osiedlali się w gospodarstwach drobniejszych. Wynikało to z wielu czynników, jak przyzwyczajenie do gospodarstwa o niedużych rozmiarach, niski poziom zawodowy rolników, wiek (młodzi oraz starzy rolnicy brali zazwyczaj gospodarstwa drobne) niechęć do angażowania większej ilości sił i środków wynikająca w pierwszym okresie z braku poczucia pewności stabilizacji itp.

Właściciele gospodarstw powyżej 10 ha stanowili wśród repatriantów 7,5%, a więc o 1,4% więcej niż wśród ogółu zbadanych. Obecnie natomiast wśród repatriantów odsetek gospodarstw powyżej 10 ha stanowi tylko 2,6% wobec 4,7% w całej grupie. Należy jednak zaznaczyć, iż ziemia przejęta przez repatriantów w zasadzie od początku była prawidłowo zagospodarowana. Tendencje do zmniejszania wielkości gospodarstw były w tej grupie zupełnie sporadyczne, natomiast bardzo wyraźnie występuje, szczególnie w ostatnim okresie, dążność do powiększania obszaru gospodarstw w drodze dzierżawy gruntów PFZ, zakupu ziemi itp.

Tabela 6

Osadnicy z Polski centralnej

Grupy gospodarstw w ha	Struktura gospodarstw w grupie					
	osadników z Polski centralnej		badanych ogółem		Różnice	
	procent		procent		4 : 2	5 : 3
	przed 1945	w okresie badań	przed 1945	w okresie badań		
1	2	3	4	5	6	7
0,1 — 0,5	3,1	0,3	1,9	0,3	-1,2	0,0
0,5 — 2	13,0	10,1	13,2	9,8	+0,2	-0,3
2 — 5	12,2	20,0	25,3	29,8	+13,1	+9,8
5 — 10	4,9	61,5	14,7	55,4	+9,8	-6,2
10 — 15	2,0	8,1	4,5	4,6	+2,5	-3,5
ponad 15	0,5	—	1,6	0,1	+1,1	—
Razem :	35,7	100,0	61,2	100,0	x	x
Bezrolni	64,3	x	38,8	x	+25,5	x
Ogółem :	100,0	100,0	100,0	100,0	x	x

Wśród osadników z Polski centralnej wskaźnik gospodarstw do 2 ha był o 1,0 punkta niższy niż w całej ankietowanej zbiorowości oraz o 0,4 punkta niższy niż wśród Zabuzan. Obecnie kształtuje się podobnie jak wśród repatriantów.

Rolnicy posiadający gospodarstwa karłowate, jak również bezrolni stanowili wśród osadników z Polski centralnej przed 1945 r. aż 92,6%. Osadnicy ci rekrutują się w zasadzie z przeludnionych wsi i rodzin. Jeżeli ze wschodu przyjeżdżali rolnicy całymi wsiami, to z Polski centralnej tak zwany element wyselekcjonowany, ludzie cierpiący głód ziemi. Dążność do zaspokojenia głodu ziemi wyrazić można przy pomocy kilku liczb. Przed 1945 r. właściciele gospodarstw średnich (5—10 ha) w grupie z Polski centralnej stanowili 4,9%, zaś w całej badanej grupie ogółem 14,7% (Zabuzanie — 19,9%).

Badania wykazały, że aż 61,5% osadników z Polski centralnej objęło gospodarstwa średnie. Żadna z pozostałych grup nie wykazuje tak wysokiego odsetka właścicieli gospodarstw średnich (5—10 ha).

Gospodarstwa duże, od 10 ha wzwyż, wykazało kilku osadników przybyłych z rejonów górskich, lub rejonów całkowicie zniszczonych w czasie działań wojennych. Stanowili oni 2,5% to jest o 3,6 punkta mniej niż w całej badanej grupie. Po wojnie aż 8,1% osadników z Polski centralnej objęło gospodarstwa 10—15 ha, a więc ponad trzykrotnie więcej niż Zabuzanie. Rolnicy ci nie zawsze posiadali odpowiednie przygotowanie zawodowe i środki, aby intensywnie prowadzić produkcję rolną. Przewyciężając trudności organizacyjno-produkcyjne, w niektórych przypadkach zrzeczali się w spółdzielnie produkcyjne, a obecnie w kółka rolnicze. Trzeba jednak stwierdzić, że część rolników wskutek nieumiejętności gospodarowania, starszego wieku i innych przyczyn natury głównie obiektywnej zmniejszała obszar posiadanej ziemi. W ostatnim jednak czasie aktywność gospodarcza tej grupy rolników wzrasta.

Tabela 7

Reemigranci z krajów europejskich

Grupy gospodarstw w ha	Struktura gospodarstw w grupie w %					
	reemigrantów z krajów europejskich		badanych ogółem		Różnice	
	przed 1945	w okresie badań	przed 1945	w okresie badań	4 : 2	5 : 3
1	2	3	4	5	6	7
0,1 — 0,5	0,5	—	1,9	0,9	+1,4	—
0,5 — 2	5,7	6,2	13,2	9,8	+7,5	+3,6
2 — 5	18,6	36,8	25,3	29,9	+6,7	—7,0
5 — 10	28,0	56,0	14,7	55,4	—13,3	—0,6
10 — 15	13,0	1,0	4,5	4,6	—8,5	+3,6
ponad 15	1,0	—	1,6	0,1	+0,6	—
Razem:	66,8	100,0	61,2	100,0	x	x
Bezrolni	33,2	x	38,8	x	+5,6	x
Ogółem:	100,0	100,0	100,0	100,0	x	x

Wśród reemigrantów przybyłych z krajów europejskich właściciele gospodarstw do 2 ha stanowili przed 1945 r. zaledwie 6,2%, to jest o 8,9 punktów mniej niż w całej badanej grupie. W okresie powojennym gospodarstwa 0,1—0,5 w tej grupie nie występują, zaś 0,5—2 ha wynoszą 6,2%, to jest o 4,9 punkta mniej niż w całej badanej grupie.

Udział właścicieli gospodarstw 2—5 ha był znacznie niższy (18,6%) niż wśród badanych ogółem (25,3%). Natomiast po wojnie znaczna część rodzin (36,8%) objęła gospodarstwa drobne. Jest to najwyższy odsetek gospodarstw 2—5 ha w porównaniu z innymi grupami. Wśród reemigrantów z krajów europejskich prawie dwukrotnie wzrósł udział gospodarstw 5—10 ha w porównaniu do okresu przedwojennego i jest o 0,6 punkta wyższy niż średnia dla całej zbiorowości.

Wielu reemigrantów przybyłych z krajów europejskich (w tym liczna grupa z Jugosławii — 14%), posiadało duże gospodarstwa, jednak o złej glebie, w terenach górzystych i o niskiej kulturze. Charakterystyczne, że obecnie zaledwie 1,0% posiada gospodarstwa 10—15 ha, to jest 4,6 razy mniej niż średnia dla całej grupy. W tej grupie właścicieli ponad 15 ha nie stwierdzono.

W grupie reemigrantów z krajów europejskich występuje duże zróżnicowanie. Przybysze z krajów o wysokiej kulturze rolnej nie tylko dobrze gospodarują, ale są jednocześnie bardziej postępowi i reprezentują stosunkowo dobry poziom ogólny. Natomiast przybysze z krajów zacofanych gospodarczo nie mogą wciąć jeszcze radykalnie podnieść poziomu kulturalnego i ekonomicznego zamieszkałych przez nich wsi. Niektóre rejony, jak np. powiat Bolesławiec, zamieszkałe są w dużym stopniu

przez Polaków przybyłych z Jugosławii. Reemigranci ci rekrutowali się z tak zwanej „nędzy galicyjskiej”. Dopiero w warunkach władzy ludowej znaleźli pełne możliwości rozwoju gospodarczego i społecznego. Dzięki szczególnej pomocy państwa i organizacji społecznych stopniowo przewyciężają tradycjonalizm i podnoszą poziom zawodowy i ogólny.

Pozostałe grupy są bardzo nielicznie reprezentowane w badanej zbiorowości i z tego względu trudno wyciągnąć ogólne wnioski na temat przeobrażeń ich struktury społeczno-ekonomicznej. Nasuwa się jednak kilka obserwacji dotyczących ludności polskiej pochodzącej z tych terenów.

Wśród Polaków miejscowego pochodzenia zwraca uwagę wysoki odsetek bezrolnych (83,4%). Jedynie 2 badanych (na 12) posiadało gospodarstwa rolne. Natomiast mieszkający w powiecie Legnica, Strzelin i Bolesławiec ziemi nie posiadali. Ten fakt świadczy dobitnie o tym, jaką była klasowa i narodowa polityka państwa niemieckiego, stosowana wobec rodzimej ludności polskiej na tutejszych ziemiach.

Dawni posiadacze gospodarstw utrzymali je obecnie w takich samych rozmiarach. Bezrolni z tej grupy brali gospodarstwa nie przekraczające 10 ha, a najczęściej do 5 ha. W rezultacie grupa ta wykazuje najwyższy udział gospodarstw 2—5 ha, a mianowicie 66,7% wobec 29,8% wśród ogółu zbadanych.

Próba analizy przemian struktury społecznej i agrarnej na Dolnym Śląsku na podstawie przeprowadzonej ankiety wykazuje, że byli bezrolni osiedlili się głównie na gospodarstwach karłowatych, drobnych a rzadziej średnich. Gospodarstw większych w zasadzie nie obejmowali. Większe gospodarstwa obejmowali rolnicy mający doświadczenia w prowadzeniu gospodarstwa lub dawni robotnicy dużych gospodarstw folwarcznych. Sprawa ta ściśle łączy się także z wiekiem gospodarza.

Stwierdza się swego rodzaju prawidłowość, że rolnik młody wiekiem, nie posiadający doświadczenia, pomimo że miał możliwość osiedlić się na większym gospodarstwie, w zasadzie z możliwości tej nie korzystał. Przejmował raczej gospodarstwa małe lub średnie.